

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁS TÁPLÁLKOZÁSA

EBBEN ÉS MÉG NÉHÁNY későbbi cikkben agrárnépességünk azon csoportjáról lesz szó, mely a legmélyebben helyezkedik el a magyar társadalom ranglétráján, mely a legszegényebb, legelesettebb a nagy nemzetcsaládban, melynek tagjai közt legtöbb az analfabéta és legnagyobb a csecsemőhalálozás, amely minden foglalkozási ág közt a legnagyobb bizonytalanságban él, mert a legszervezetlenebb s így a társadalom gondoskodásának még a minimumát sem élvezzi, mely a legolcsóbban dolgozik és a legdrágábban vásárol, mely a legkevesebbet hallat magáról a sajtóban, politikában, de amely aránylag a legnagyobb véráldozatot hozta, mert a legtöbb gyermeket is adja a hazának és amelynek tagjai — a legmagyarabb rétegét alkotják a magyar társadalomnak. A mezőgazdasági munkásságról lesz szó, a magyar gazda leghívebb munkatársáról, akinek sorsa csak elvétve villan fel egy-egy többnyire tendenciózus riportban, életviszonyairól azonban majdnem semmit sem tudunk. Amíg az ipari munkás helyzetéről, kereseti viszonyairól, mozgalmairól, stb. terjedelmes statisztikák jelennek meg, a mezőgazdasági munkással kapcsolatban ilyesfélét hiába keresünk. Pedig itt él közöttünk, falvainkban, sőt népes városainkban s bár egy kissé elzárkózik a világtól, a nehéz helyzet gyakran kiűzi tömeges lakóhelyéről és megjelenik, különösen a kubikos néven ismert földmunkás, a főváros egyes részein is alkalmi munkára várva, míg a nagy alföldi városok és községek emberpiacán — a „köpködőn“ — ünnepnap és hetivásárkor nagy tömegekben ácsorog, naphosszat lesve a jószerencsét, mely csak keveseknek jelenik meg néhány napi munkaalkalom képében.

Pedig számra nézve nagyon sokan vannak és a magyar társadalomnak egyik legnépesebb osztályát alkotják. 1920-ban 1,544.353 mezőgazdasági munkást írtak össze; ez megfelel az össznépesség 19.3, és az őstermelő lakosság 34.7%-ának. Azóta ugyan a földbirtokreform közülük mintegy 200 ezer családot egy-két holdas parcellához juttatott, tehát földbirtokossá tette őket, ezzel azonban szociális színvonaluk alig emelkedett, mert a végrehajtás hibái miatt — különösen az Alföldön — kevés hasznát veszik a kiosztott földeknek, amelyeket a nagy távolságnál fogva és a legszükségesebb felszerelés hiányában kellően megmunkálni sem tudnak. Egy-két kát. hold, hacsak nem kertileg művelik, akkor is kevés egy munkáscsalád megélhetésére és munkaerejének kihasználására, ha az illetők régi

törpebirtokosok s így kis gazdaságok ellátásához szükséges gyakorlattal és instrukcióval rendelkeznek. Ennélfogva bátran lehet a mezőgazdasági munkásosztályhoz tartozóknak tekinteni őket, nem csupán szociális helyzetük azonossága miatt, hanem főleg azért, mert megélhetésük főforrása a bérmunka, a napszám, míg kis földjeik művelését inkább a házastárs és a családtagok végzik. Ha tehát ezeket a törpebirtokosokat — három holdig — a munkásosztály csoportjába soroljuk, mint ahogy bátran sorolhatjuk, akkor figyelembe véve a földreform következtében elbocsátott és szerződés nélkül maradt mezőgazdasági cselédeket és a tizenhárom év alatt — szerényen számítva — 13% természetes szaporodást, valamint az 1920. évi népszámlálás alkalmával még külön kategóriába osztott kubikosokat, akik ma már földmunka hiányában szintén a mezőgazdasági munkapiacot nyomják, hozzávetőlegesen — minden túlzás nélkül is — közel hárommillió lélek, vagyis az ország lakosságának több mint egyharmada tartozik a mezőgazdasági munkásosztályhoz.

HONNAN ÉS HOGYAN képződött ez a hatalmas agrárproletariátus? Egy részének eredete még a jobbágykorba nyúlik vissza, azokba az időkbe, mikor a török kiűzése után a visszafoglalt területek új földesurai lehetőleg tartózkodtak jobbágytelkek alapításától, hanem földjeiket házi kezelésben művelték s erre a célra munkás-, illetve zsellérfalvakat telepítettek. A jobbágytság felszabadítása után ezek természetesen föld nélkül maradtak, sőt korábbi haszonvételeiket (legeltetés, fajzás, stb.) is elvesztették és így aránylag sokkal rosszabb helyzetbe kerültek, mint azelőtt voltak. Számuk rohamosan emelkedett, egyrészt a nagy természetes szaporodás következtében, de főleg azért, hogy a naturálgazdálkodás megszokott, lassú folyamából a pénzgazdálkodás ismeretlen sodrába került parasztsztyárból — a szociális agrárpolitika teljes hiánya miatt — tömegesen jutottak a deposedált kiségzisztenciák az agrárproletariátus sorába. Mivel a nagy átalakulást követő közel fél évszázad alatt a birtokpolitika ismeretlen fogalom volt Magyarországon, sőt azután is egészen a legújabb időkig csak jelentéktelen kísérletekben merült ki, egyes vidékeken — megfelelő terjeszkedés hiányában és az egyenlő osztályon alapuló örökösödési rendünk következtében — nagy mérvet öltött birtokelaprózódás az önálló életre képes parasztgazdaságok számát erősen megfogyasztotta és ilyenformán a kiségzádák utódaiból a munkásosztály felé gravitáló és már bérmunkára utalt elemek váltak. A szülőföldhöz való ragaszkodás miatt — különösen az Alföldön — a háborúelőtti időkben minimális volt a kivándorlás, pedig egyes vidékeken a nagy gyermekhalandóság ellenére is hatalmas természetes szaporodás erősen megduzzasztotta a mezőgazdasági munkásság létszámát. Még ma is, amikor a nagy nyomorúság már ebben a rétegben is a gyermekáldás észrevehető korlátozására kényszerít, némely munkásvidék az országos átlagot (9.6%) messze meghaladó természetes szaporodásával tűnik ki. Így az elmúlt népszámlálási évtizedben kitétt ez Mezőkövesden 17.9, Endrődön 14.2, a csongrádi járásban 16.9, Szerepen 18%-ot, stb.

Nem éréktelen arról is megemlékezni, hol helyezkedik el ez a hatalmas munkástömeg és hogyan oszlik meg az agrárnépesség körében. A városi ember, aki távol él a mezőgazdaságtól, egész logikusan azt gondolja, hogy a mezőgazdasági munkásság éppúgy, mint a kisgazda, a falvakban vagy a tanyákon él a munkaadó mezőgazdasági üzemek szomszédságában. Ez körülbelül így is van az ország dunántúli megyéiben, de már sokkal kevésbé a Tisza vidékén, az itteni sajátságos települési viszonyok között. A kisbirtokososztály tényleg tanyán lakik, még pedig egy része állandóan (rideg tanyás), a másik, tehetősebb része csak a mezőgazdasági munka idején, míg télen a városba költözik, a mezőgazdasági munkás lakása ezzel szemben télen-nyáron a községben vagy a városban van. A magyar Alföldnek — másutt nem észlelhető — jellegzetessége, hogy a mezőgazdasági munkás városlakó lett, azaz olyan nagyobb megyei, sőt törvényhatósági városokban helyezkedett el, amelyek más országokban inkább az ipari és kereskedelmi népesség, tehát a nyugati értelemben vett polgári osztály lakóhelyei szoktak lenni. Ezt a jelenséget magyarázza ezeknek a városoknak még ma is erősen agrárjellege, az ipari fejlődés hiánya, de néha, különösen a múltban hozott egyes hatósági intézkedések, minő pl. Hódmezővásárhelyé volt, amelynek egyik régi statútuma megtiltotta, hogy hat holdnál kevesebb földdel rendelkező birtokosok tanyát építhessenek, illetőleg a külterületen lakhasanak. Mivel ezekhez a nagy alföldi közösségekhez egyszersmind hatalmas tanyavidékek is tartoznak, a tanyai lakosság depozitált elemei természetesen a városba költöztek, nemkülönben egyes túlnépesedett munkásfalvak emberfeleslege is, abban a reményben, hogy ott esetleg valami nemmezőgazdasági munkához is hozzájuthatnak. Ennek következtében ezek a városok jelentékeny agrárproletariátusra tettek szert. Néhány adat megvilágítja ezt a folyamatot. 1900—1920-ig az agrárlakosság létszámában a mezőgazdasági munkásság aránya Hajdúböszörményben 38-ról 41%-ra, Kiskunfélegyházán 35-ről 38%-ra, Kiskunhalason 31-ről 32%-ra, Karcagon 35-ről 40%-ra, Mezőtúron 38-ról 42%-ra, Szolnokon 23-ről 35%-ra, Szentesen 38-ról 40%-ra, Szegeden 23-ről 25%-ra emelkedett.¹ Ez az elhelyezkedés nagy kátrányára van a városlakó munkásság azon részének, mely továbbra is mezőgazdasági munkára kényszerül, mert a rendszerint nagy távolságra fekvő munkahelyét csak tetemes idővesztéssel és fáradtsággal (nyáron gyakran már éjfél után egy óra tájban el kell indulnia, hogy napfelkeltére munkába állhasson és este 10—11 óra, mire hazaér, úgyhogy alvásra alig marad ideje) érheti el, vagy vándormunkára kell mennie és családjától távol kénytelen élni és rendszertelen, költségesebb táplálkozást folytatni. A földreformmal kapcsolatos házhelyrendezés kitűnő alkalom lett volna ezen elemek megfelelő kitelepítésére, ehelyett, mint köztudomású,

¹ Az újabb alakulást még nem ismerjük, a belső vándorlások statisztikájából azonban — kevés kivételtől eltekintve — az alföldi városok depopulációjának kezdete állapítható meg. Ez azt jelenti, hogy megindult azokból az elvándorlás — még pedig a főváros és környéke felé és feltehető, hogy az elvándorlók között jelentékeny számmal szerepelnek a mezőgazdasági munkások is.

az történt, hogy a városszálen kiosztott házhelyeken épült kislakások még jobban odarögzítették a mezőgazdasági munkásságot a különben is túldimenzionált agrárkommunitások testéhez.

EZEN NÉHÁNY ÁLTALANOS MEGJEGYZÉS előrebocsátása után rátérek a mezőgazdasági munkásság életviszonyainak ismertetésére.¹ Ezúttal a munkás táplálkozásával foglalkozom, olyan kérdéssel, mely a mezőgazdasági szociálpolitikusok előtt is többnyire ismeretlen terület. Gyakran még a helyszínen élő másfoglalkozásúak közül is legfeljebb az orvosok ha tudják, hogy miből tevődik össze a szegény munkásember mindennapi elege. A szociálpolitika irodalmában évtizedek óta nem jelent meg olyan tanulmány,² de még csak lokális érdekű megbízható adatgyűjtés sem, amely világosságot derítene az ország lakosságának majdnem egyharmadát kitevő népréteg közelebbi életkörülményeire. Kétségtelen, hogy háládatlan dolog, nagy türelem és fáradság kell ahhoz, hogy megbízható adatok birtokába juthassunk, mert a mezőgazdasági munkás nem szokott ahhoz, hogy interjút adjon magáról, sőt ha kérdezik is, — nem egészen ok nélkül — begombolkozik az idegen előtt, akiben, tapasztalása szerint, nem mindig önzetlen jóakaró rejtőzik. De a magyar faj büszkesége és a szegény ember szemérmessége is visszatartja attól, hogy mások előtt feltárja nyomorúságát. Ez pedig talán a legpregnansabban mindennapi táplálkozásának vizsgálatából derül ki. Köztudomású, hogy a magyar föld ezen legegyszerűbb gyermeke emberi igényeiben évtizedek óta keveset fejlődött, standard of life-je megdöbbenően alacsony, szociális színvonalának fokmérője a mindennapi kenyér mennyisége és esetleg, amit még a kenyérrel együtt elfogyaszt. Ezért táplálkozási viszonyainak vizsgálatából nyerhetünk életkörülményeire általánosságban is a legmegbízhatóbb helyzetképet.

A mezőgazdasági munkás táplálkozásának mennyiségét és minőségét több szempont befolyásolja. Néhány hold saját földdel vagy olcsó bérlettel, esetleg részesbérlettel rendelkező, adósságmentes mun-

¹ Az itt elmondottak az 1932. év decemberében és 1933. január havában 1932. évre vonatkozóan gyűjtött adatokon alapulnak. Az adatgyűjtés oly módon történt, hogy a szerző a munkáscsaládok összes életviszonyaira kiterjedő kérdőíveket szerkesztett s a kívánt adatokat a helyszínen, a munkás otthonában személyes beszélgetés, kérdés és vizsgálat alapján szerezte meg. Ebben a munkában közreműködött Wieser Béla szövetségi titkár is. Ezek az adatok az Alföld jellegzetes munkásvidékeiről, Jász-Nagykun-Szolnok, Bihar, Pest, Csongrád, Békés, továbbá Heves, Borsod megyék munkásközségeiből, a Dunántúlon Tolna, Fejér megyéből és Tokaj vidékéről valók és olyan munkáscsaládok életviszonyait ábrázolják, amelyek nagyjában megfelelnek az átlagnak. A munkáscsaládok kijelölésére nézve irányadóul a községi előjáróság, a lelkészek, orvosok, tanítók és a falusi egyesületek vezetőségének útmutatásai szolgáltak s ezzel a módszerrel, valamint utólag alapos ellenőrzés útján elérhető volt, hogy fenti jellegzetes munkásvidékekre nézve a valóságnak és az átlagnak megfelelő helyzetképet nyerhettünk.

² A földművelő munkásság táplálkozási viszonyaival Kelety Károlynak 1887-ben megjelent hatalmas munkája „Magyarország élelmezési statisztikája fiziológiai alapon“ foglalkozik. Figyelemreméltó még dr. Farkas Jenőnek „A magyar munkás táplálkozása“ címen a Budapesti Szemle 1897. évi kötetében megjelent tanulmánya. Ez azonban csak egy része a milleniumi kiállítás alkalmával végzett adatgyűjtésnek, mely a Gyógyászat 1897. évfolyamában jelent meg. A mezőgazdasági munkásság nyomorára, mely „a falusi kisvaskókban a legkiáltóbb nyomor“, rámutatott röviden Weis István, A mai magyar társadalom, Magyar Szemle Társaság kiadása, 150. 1.

káscsalád természetesen jobban táplálkozik, mint a teljesen vagyontalan és egészen a munkapiac esetlegességeitől függő vagy eladósodott munkás. A legfontosabb tényező a kereseti lehetőség, vagyis a munkaalkalom, továbbá a munkabérek, az időjárás, mely az utóbbi években gyakran a részesmunka gyümölcsét semmisítette meg, az állati járványok pedig a kisember majorságának (sertés, baromfi) elpusztításával a kenyérhez valót vették ki a munkáscsalád szájából. A nagy család akkor előny, ha a gyermekek már keresőképes korba jutottak és munkaerejüket hasznosítani is tudják. Természetesen betegség vagy haláleset, amelyből szegény munkásemberek bőven kijut, szintén nagy mértékben befolyásolja táplálkozását, amelynek elbírálásához tehát ezeket a tényezőket is mérlegelni kell.

Nem szükséges hangsúlyoznunk, hogy a mezőgazdasági munkás legfontosabb eledele a kenyér. A magyar ember nagy kenyérevő s minél primitívebb, minél egyoldalúbb a táplálkozása, relatíve annál nagyobb a kenyérfogyasztása is a többi ételekhez képest, feltéve természetesen, hogy elegendő mennyiségben meg tudja szerezni. Ez a tény lehet a foglalkozással együttjáró kezdetleges életmód kifejezője, de még semmiesetre sem a szükségé vagy a nyomoré, mely — legalább nála — ott kezdődik, ahol már a megszokott kenyérben is hiány van és azt mással kell pótolni. A magyar földművelő mindent tud nélkülözni, húst, tejet, zsírt, rongyokban jár, le tud mondani az alkoholoról, sőt még a pipáról is, csak kenyér legyen elegendő az asztalán és jusson a család minden tagjának annyi, hogy jóllakhassék belőle. Panaszra, keserűsége inkább akkor nyílik ajka, csak akkor mozdul meg benne az indulat, ha nincsen „élet“ (búza) a kamrában, amiből öröltethetne. Ezért igyekszik oly kétségbeesett erőfeszítéssel aratást vállalni és pedig nem pénzért, hanem természetbeni részért, ezért hagyja ott a kubikos biztos munkahelyét, még ha ott ugyanazon idő alatt háromszor annyit kereshetne is, ezért vándorol a szőlőmunkás az ország másik végébe, ezért megy vissza szülőfalujába az a munkásember, aki valamely bányavidéken vagy ipartelepen alkalmi munkát kapott, ha mindjárt fel kell is azt áldoznia, mert boldogtalan és egész évben elégedetlen lenne, ha nem tudná „beteremteni“ a kenyérrelalót. Még pedig búzát. Különösen az alföldi földműves mindene a búza, melynek minden egyes szeme magánhordozza Krisztus képét s akkor kezdi érezni igazán a szegénységet teljes súlyával, ha nem kerülhet sajátörlesű lisztből sült búzakenyér az asztalra. Vadnay Andor, Csongrád vármegyének a 900-as évek táján volt főispánja, az alföldi munkáskérdés kitűnő ismerője, emlékezik meg egy nagyon jellemző esetről. Mint dunántúli embernek, minden nap rozs került az asztalára és amikor ezt egy öreg szolgál, aki valamikor mezőgazdasági munkás volt, meglátta, a főispán füle hallatára ezt mondotta: „Én és a családom ezen a kenyéren, amit a méltóságos úr eszik, éhenpusztulnánk.“

JÓNÉHÁNY ÉV ÓTA már egészen más a helyzet. Nem csupán a munkásember ízlése változott meg, hanem a szociális viszonyok rosszabbodtak annyira, hogy az alföldi medencének legjobb búzatermő vidékein is, ahol azelőtt kizárólag fehér búzakenyeret fogyaszt-

tottak, az utóbbi években már csak aratás után néhány hónapig telt belőle és azután jó volt, ha különböző kukorica-, árpalisztkeverékekből előállított készítményekből jutott elegendő a családtagok szájába. Ennek különböző okai vannak. A búzatermés az elmúlt években a rossz időjárási viszonyok és elemi károk következtében gyengén sikerült — kivéve az ideit — s így aratórészt is kevés jutott, különösen a múlt esztendőben, amikor még a gabona rossz minősége is csökkentette a kiörölhető liszt mennyiségét. Az ország különböző vidékem élő munkások egybehangzó állítása szerint a kereseti és megélhetési viszonyok hirtelen rosszabbra fordulása 1930-ban következett be, azóta minden gazdasági év második felében már a következő aratás terhére felvett kölcsönökből kénytelenek élni. Rendszerint búzát vesznek kölcsön — gyakran uzorakamatra — vagy előleget kének a gazdaságtól s az aratórészből adják vissza. Mivel ilymódon az eladósodás évről-évre nagyobb méreteket öltött, a múlt évben — különösen az elemi károk által sújtott vidékeken — az a szomorú helyzet állott elő, hogy a marokszedők kielégítése és az adóssággabona levonása után az aratórészből hírmondó is alig maradt és a munkásoknak az a része is, amelyik aratott, már október elején kenyérgabona nélkül volt. November végén és december elején pedig nagyon ritka helyen láttam a munkás asztalán búzalisztból sült kenyeret. Ellenben általános volt a 6-os liszt és a tengeriliszt keverékéből készült kenyér, méginkább a tiszta kukoricakenyér, a máié, vagy kukorica „görhe“ néven ismert vörösesbarna, fojtó és kesernyés ízű keletien készítmények, másutt a burgonya és korpa, vagy burgonya és árpaliszt keverékéből (Mezőkövesden) süttött kenyér, amely különösen, ha burgonya nélkül készül, rövid idő alatt annyira megkeményedik, hogy csak levesbe aprítva lehet megenni. Tekintve, hogy a kenyér a munkásember fő tápláléka, átlagos számítás szerint egy hattagú munkáscsalád négy és fél—öt kiló kenyeret fogyaszt naponta. Ez a mennyiség azonban, mivel évente 13—14 mázsa szemes terménnyel egyenértékű s az utóbbi években ennyit csak kevesen kerestek meg, majdnem optimumnak tekinthető és inkább csak dologidőre vonatkozik, mikor a napszámos kosztot, a sommás pedig konvenció s lisztet vagy gabonát kap, míg télen a napi kenyérfogyasztás jóval ezen mennyiség alatt marad. Természetesen így is gyakran elkerülhetetlen, hogy ha az aratórészt már elfogyott és a munkásnak nincs hitele, vagy ez már kimerült s így természetben gabonához nem juthat, kicsiben ne vásároljon kenyérnek valót. Kenyeret készen a legkritikább esetben vesz, mert drága (30—36 fillér) és legfeljebb csak akkor, ha annyi pénze sincs, hogy egy rendes kenyérre való lisztet (4—5 kg-ot) vásárolhasson. Pedig ez ritka dolog, mert egész a legutóbbi időig a kenyérliszt kg-ja 30 fillér volt, amit az a „szerencsés“ munkás, aki az őszi és téli hónapok alatt átlag 60—80 filléres napszámhoz tudott jutni, sem volt képes megfizetni. Ezért sok helyen az a szokás fejlődött ki, hogy lisztért, de másért is, tojást, baromfit, sőt olykor különböző ingóságokat cserélt be a munkás felesége a szatócsnál. Nem kell külön hangsúlyozni, hogy ez a csere legtöbbször nem előnyös a végszükségben lévő mezőgazdasági munkásra nézve.

A kenyér mellett másik fő tápláléka a főzelék. A legfontosabb hozzávalók egyike a burgonya, mely sok helyen pótolja a kenyeret is. Azaz csak pótolná, ha a részes burgonyatermelés hovatovább meg nem szűnnék. Nagy mennyiségben fogyasztják még a savanyúkáposztát, melyet hordószámra készítenek, továbbá a hüvelyes magvakat (bab, borsó, lencse), valamint a különböző répa- és tökfélésegeket. Ezeket kertben, a földreformos földeken, esetleg illetményföldeken mint köztes veteményeket termelik vagy nagyobb mennyiségben olcsón szerzik be.

A hús, mely a jobb és változatosabb táplálkozás kifejezője, egészen ritka jelenség és nagyon alárendelt szerepet játszik a földműves munkás-ember háztartásában. Marha, vagy még inkább borjúhús, igen gyakran évszámra sem fordul elő és jó, ha minden sátoros ünnepen és kivételes családi alkalmakkor asztalra kerül. Az olcsó birkahús a munkáscsalád konyháján már kevesebb luxust jelent, kedvezőbb körülmények között hetenként egyszer, de ez is inkább dologidőben vagy ha váratlan kereset adódott. A fejenkénti adag azonban nagyon csekély, — pl. 8 személynek 25 dekagramm és gyakran csak arra szolgál, hogy megízestse a levest és jusson minden szájba egy-egy falat a főzelék mellé. Régebben a sertéshús szolgáltatta a falusi szegény ember legfőbb hústáplálékát, de hogy az ország legtöbb vidékén a sertésvész a szegény munkásember egy-két malacát sem kímélte, a múlt esztendőben már nagyon ritka volt a disznóvágás s ezzel a sertéshús fogyasztása is a minimumra csökkent. Hasonló csapás érte kis gazdaságát, de konyháját is a baromfivésszel, pedig ma már a munkás-ember sokkal hajlandóbb a baromfi elfogyasztására, mint régebben volt.

Legnagyobb gondjai közé tartozik a zsír beszerzése. A disznóvágás elmaradása ezen a ponton éri a legsúlyosabban. A 2—2.40 P-s zsírárat megfizetni képtelen. Ezért igen sok helyen napraforgóolajjal pótolják, ahol pedig erre sem telik, zsiradékmentesen főzik szegényes ételeiket.

A tejfogyasztás minimális. Valamikor nem volt ritka a mezei munkás istállójában egy-egy tehén, ma azonban annak sincs, aki három-négy hold földdel rendelkezik. Nincs pénz a beszerzésre, ahol pedig volt, rég ráment a sorozatos rossz esztendők alatt a megélhetésre. Tejet a munkáscsalád — annak is főleg csak a gyermektagjai — akkor fogyasztanak, ha valamelyik szomszéd, aki úgy sem tudná eladni, — kisebb kisegítő munkák ellenszolgáltatása fejében, — juttat egy-egy csupporral.

Gyümölcs csak mint alkalmi táplálék szerepel, de csak ott, ahol nem kell pénzt adni érte. Szőlő- és gyümölcsstermő vidéken szüret idején fogyasztanak gyümölcsöt, sőt egyideig szinte ezzel élnek, mert gyakran napszám fejében kapják. Különösen a dinnye, mint legolcsóbb eledel, a szegény ember fő táplálékát alkotja érés idején heteken keresztül. Ahol semmiféle gyümölcsöt nem termelnek, — mint az Alföld sok vidékén — ott a munkásember családja évszámra sem él vele.

A cukor luxusszámba megy és csaknem olyan ritka, mint a marhahús. Édesítőül sok helyen szacharint használnak. A kávéfogyasztás

még ritkább s csak ünnepélyes alkalmakkor vagy nagyobb ünnepnapokon kerül asztalra, de akkor is inkább az árpakávé. A só mint nélkülözhetetlen élelmiszer beszerzése gyakran nagy gondot okoz az állandó pénzsűkében lévő munkásembernek, aki sokszor úgy segít magán, hogy tengerit, tojást és egyéb apróságot cserél be sóért.

MÁR A FENTEBBIEKBŐL IS megállapíthatjuk, hogy a mezőgazdasági munkás táplálkozása nagyon fogyatékos minőségi és mennyiségi szempontból egyaránt. Különösen ősztől tavaszig annyira egyoldalú, hogy néha súlyos egészségügyi zavarokat idéz elő. Előfordult, hogy a kemencében sült szemes tengeri egyoldalú fogyasztása következtében a skorbut tünetei léptek fel. A téli hónapok alatt a semmittevés dacára egyes vidékeken az elégtelen táplálkozás miatt annyira legyengülnek a munkások, hogy az uradalmi gazdatisztek állítása szerint tavaszra nehezebb munkát alig képesek végezni, — pl. gabonahordás alatt összerogynak — és hetekig tart, amíg valamennyire összeszedik magukat. Természetesen munkaidőben erősebben táplálkoznak s azok, akik sertést vágnak, a húst és a szalonnát is többnyire erre az időre tartalékolják. Jellemző a szegény ember gondoskodására, hogy a rossz kereseti viszonyok miatt a sommás munkások sajátmagukat meg rövidítve, az élelmezésre kiosztott különben is csekély naturáliák (liszt, szalonna, főzelék) egy részét félreteszik otthonmaradt családtagjaik részére.

A gyermekek táplálkozása szinte semmit sem különbözik a felnőttekétől. Ahogy a csecsemőt elválasztják az anyatejtől, csaknem ugyanolyan ételekre fogják, mint amelyet az egész család fogyaszt. Savanyúkáposzta, kukoricagörhe éppúgy hozzátartozik az egy-két éves gyermek napi menüjéhez, mint a felnőtteknél és tejes cucli helyett kalarábé- vagy kukoricatorzsát és hagymát majszol naphosszat. Az ilyen gyermekek természetesen egyik bélhurutból a másikba esnek és fizikailag annyira leromlanak, hogy egy-egy kanyaró- vagy vörheny-járványnak, ami az utóbbi időben elég gyakran felütötte a fejét, nem tudnak ellenállni és bizony ilyenkor sok csenevészén fejlődött, legyengült apró szervezet esik a betegségnek áldozatul.

A magyar ember, még a legszegényebb is, nagy kedvelője a főtt ételeknek. Naponta legalább egyszer feltétlenül megkívánja. Különösen a levesfélék játszanak nagy szerepet napi étrendjében. Igen nagy szükség van ott, ahol a háziasszonynak le kell mondani a főzésről, amely pedig télen egyszersmint alkalom a lakás bemelegítésére is. Az utóbbi években már több helyen előfordult, hogy a munkás felesége nem főzött, mert vagy hiányzott a zsiradék vagy kifogyott a hozzávalóból (burgonya, hüvelyesek). Mégis inkább csak az élehetlenebbje mellözte hosszabb-rövidebb ideig a főzést, kivéve, amikor csak kemencébe való tüzelőanyag (szalma, kukoricaszár) volt már, ami nem alkalmas a takaréktűzhelyen vagy főzőpadkán való főzésre.

Naponta általában háromszor étkeznek, a munkátlanság hónapjaiban azonban takarékosági okokból igen gyakran csak kétszer, mégpedig reggel 7—9 óra tájban és délután 3—5 óra körül.

Nem lesz felesleges ezután néhány jellegzetesebb munkásközsegből vett adatok alapján a napi menü összetételét és az ételek elkészítési módját ismertetni.

Jászárokszálláson és Jászdózsán naponta télen is háromszor esznek, de csak egyszer főznek, délben. A reggeli főalkotórésze a kenyér, télen gyakran semmi egyéb, legfeljebb hagyma vagy jobb esetben napraforgóolaj. Szalonna csak akkor jut hozzá, ha sertést vágnak vagy nyáron munkaidőben, mikor van kereset. A kenyeret télen — különösen rossz aratás után — a kukoricagörhe vagy kukoricapite helyettesíti. Az ebédet rendszerint egy tál étel alkotja, mely néha a leveshez, néha a főzelékhez áll közelebb, aszerint, hogy mennyire telik a belevalóból. Zsír hiányában sok helyen olajjal főzik, de tél végefelé már többnyire ez is ritkán akad és ilyenkor, mint ők mondják, csak „zöldséggel“ főznek. Jobb esetben tésztaféle is kerül az ételbe, — inkább csak vasárnap — de fontosabb alkotórésze a burgonya vagy bab, mely sűrűvé teszi azt és így jobban megtölti a gyomrot. Ezenkívül a változatosságot a borsó, lencse és a káposztafélék jelentik hasonló elkészítés mellett, nyáron pedig a különböző zöldfőzelékek. Dologidőben gyakrabban fogyasztanak húst is, de csak inkább azok, akik nehezebb testi munkát végeznek. A sűrű leveshez már kevesebb kenyeret esznek, vagy a kenyér — takarékoság okából — gyakran el is marad. A vacsora ismét főleg kenyérből áll, de gyakran ebédmaradékot, sült krumplit, sült tököt vagy puliszkát fogyasztanak.

A biharmegyei Szerep és Sárrétudvari községekben, valamint a szomszédos békésmegyei Bucsatelepen már sokan voltak, akik a téli hónapokban hosszabb-rövidebb időn keresztül nem főzték és naponként csak kétszer táplálkoztak. Napi eledelük nagyon gyenge és még a munkátlanság időszakában sem fedezi a szervezet kalória-szükségletét. A kenyér szerepe még kiemelkedőbb. A reggeli többnyire kukorica- vagy kukoricáskenyér magában s csak azon keveseknél változatosabb, akik elég szerencsések voltak, hogy sertést vághattak, vagy valami alkalmi munka útján egy darab szalonnához vagy egy köcsög tejhez juthattak. Ebédre, illetve második étkezésre a fent már ismertetett sűrű levesen kívül sok helyen fogyasztják a cukorrépalevélből készített levest, az úgynevezett ciberét, különösen abban a gyakori esetben, amikor nincs otthon zsír a községes leveshez szükséges rántás elkészítéséhez. A ciberébe kenyeret aprítanak és úgy fogyasztják el. Amíg van Uszt, tésztafélék is kerülnek a levesbe; gyakran főznek még ebédre tengerikását is. Hús itt is inkább aratáskor vagy nehéz munka alkalmával kerül az ebédhez és sertéshús hiányában főleg baromfihúst esznek. Vacsora rendszerint kenyér vagy ebédmaradék, esetleg hajában főtt vagy sült krumpli.

A csongrádmegyei Sövényházán reggel már néha tej is kerül a munkáscsalád asztalára, egyébként főétel a kukoricakenyér, délben és este pedig rántottleves, burgonya, paszuly és kukoricakása ismétlődik, néha főtt tészta is akad, ritkábban húsféle, még leginkább baromfi, különösen ha vész van benne: levágják, nehogy elhulljon.

A hevesmegyei Káld és Erdőtelek községekben sem sokkal különb a munkások étrendje. A reggeli kenyeret változatosság kedvéért megsózzák vagy vereshagymával, esetleg olajjal költik el. Talán valamivel gyakrabban fogyasztanak húst, egy-kéthetenként egyszer, de keveset, többnyire baromfit vagy galambot ölnek, egyébként ugyanazon ételek hasonló elkészítésben kerülnek asztalra, mint a fenti alföldi községekben.

Mezőkövesden, a matyó sommásmunkások főfészkében, nagyon sivar táplálkozási viszonyokat találunk. Reggelire általában olajos (kukoricás) kenyeret vagy kukoricamáit esznek, esetleg hagymával. Tejet pénzért nagyon ritkán tudnak venni, pedig általában igen sok apró gyerek van a sommás családokban. Néha tiszta frankkávét főznek vagy szacharinos teát készítenek. Ebédre leves, savanyúkáposzta, néha paszuly, borsó, lencse vagy „korompér“ (burgonya) is akad, ünnepnapon paradicsomos csuszpajzt, tarhonyát vagy más főtt tésztát fogyasztanak. A húsfélét a lóhús képviseli, amely egy-kéthetenként kerül a főzelékhez. Rendszerint olajjal főznek, míg az állati zsíradékot a mun-

kások sertésállományának majdnem teljes kipusztulása miatt a nagyritkán hizlalt liba vagy kacsza szolgáltatja. Vacsorára általában azt fogyasztják, ami ebédre maradt, továbbá kukoricamáit vagy olajos piritóst, amit kitűnő edelnek tartanak.

A tokaj-hegyaljai Mádon a reggeli áll: kőménymagos rántott-levesből vagy olajos kenyérből, vagy szacharinos teát, gyakran bort fogyasztanak (a gyermekek is). Ebédre és vacsorára is sűrű leves van burgonyával vagy babbal, rendszerint olajjal főzve, tengeridara, néha tejben. Húst minden második vagy harmadik vasárnap vesznek, de oly keveset, hogy csak néhány dekagramm jut fejenként.

A tolnamegyei Tamásiban reggelire kenyeret, sült burgonyát, káposztát, uborkát, savanyúpaprikát, nem ritkán tejet vagy kávéfogyasztanak. Az ebéd aU levesből és rendszerint zsírral elkészített főzelékből, hozzá hetenként egyszer sertés- vagy marhahús, vasárnapként baromfi-hús is előfordul vagy főtt tészta. Vacsorára paprikáskrumplit vagy valamilyen hüvelyes főzeléket esznek.

A fent előadottakból a következő megállapításokra juthatunk:

Igen lényeges különbség mutatkozik a mezőgazdasági munkás táplálkozását illetőleg az ország dunántúli és alföldi része között az előbbi javára. Ennek egyik legfőbb oka az alföldi rossz termés-éveken kívül abban rejlik, hogy Dunántúl a mezei munkásság sok apró faluban egyenletesen oszlik meg és a közvetlen közelben talál munkaalkalmat, szemben a nagy alföldi munkásság agglomerációkkal, melyek rendszerint távoli vándormunkára kényszerítenek.

Az alföldi mezőgazdasági munkás táplálkozási viszonyai a múlt-hoz képest igen lényeges változáson mentek keresztül. Hivatkozunk ismét Vadnay Andorra, aki a „Tiszamellékén“ című közismert munkájában még ezeket írta: „Amíg a Dunántúl a szegény ember élelmének csaknem felét teszi ki a bab, a zöld- és keményborsó, a káposzta, a lencse, a répa és burgonya, stb., teljesen ismeretlenek, sőt csömörletesnek tartott ételek a mi munkásunk előtt. Más főtt étel, mint liszt- vagy zsírnemű az ő tányérján soha meg nem fordul“. Ma már — mint a fentiekből is kitűnik — a zöldségfélék fogyasztása az alföldi munkásság széles rétegeiben szinte általánossá vált az egyoldalú szalonna- és kenyérfogyasztással szemben. Ez magábanvéve örvendetes jelenségnek mondható, mely jobb szociális viszonyok között egészségi szempontból is csak előnyös lenne. A nagy tömegek táplálkozása ma azonban sok kívánni valót hagy fenn. Semmivel sem egészségesebb állapot, hogy a fehér búzakenyér, a tésztafélék és a szalonna és a sertéshús egyoldalú fogyasztása helyett a tengeri- és árpakészítmények — esetleg búzaliszttal — keverve vették át a vezető szerepet. Az alföldi munkásember tápláléka könnyen emészthető szénhidrátokban is hiányos, mert nélküli a cukrot és sok helyen a burgonyát is. De ennél nagyobb baj, hogy nem tartalmaz elegendő fehérjét, mert egyrészt hüvelyesekben rendszerint szűkében van és azokkal takarékoskodnia kell, másrészt a leguminózák fehérjeje nehezen emészthető és így különösen a fejlődő szervezetnek kevésbé felel meg. Tényleg a fehérjehiány főleg a gyermekek fejlődésében bosszulja meg magát és ennek szomorú bélyegét a fiatal generáció erősen magán is hordja. Nyáron a zöldség és gyümölcsfélék változatosabbá teszik a szegény ember táplálkozását, ilyenkor egy kissé összeszedi magát és erőt gyűjt a téli nagy koplaláshoz.

Az itt előadottak—ismételten hangsúlyozzuk — az átlagviszonyokat ábrázolják. Az utóbbi évek azonban az extremitások számát erősen megduzzasztották, azokét, akik télvíz idején heteken keresztül nem főznek, akik egész nap csak kukoricás kenyeret esznek, akik már délután 5-kor lefekszenek és reggel 9-ig alszanak, hogy ne érezzék úgy az éhséget, akik a káposzta- és répaföldekre vagy kertekbe járnak torzsát és répát gyűjteni, mert nincs egyéb ennivalójuk, akik nyáron sem tudnak jóllakni, mert nem jutnak munkához. Ki tudná elsorolni a sok panaszt, amit csak félve és titokban mernek elmondani, hogyan rövidítik meg egyes lelketlen munkaadók őket a dohos liszt, a kukacos szalonna, a kicsirázott főzelék kiosztásával, stb., stb. Nem ártana közelebbről megismerkedni ezekkel az állapotokkal, még ha néha szégyelnők is majd, hogy emberek vagyunk, — itt mégis csak hárommillió magyar sorsáról van szó.

KERÉK MIHÁLY